

УДК 159.923.3:316.643.3

ЗВ'ЯЗОК КОНФЛІКТНОСТІ З АКЦЕНТУАЦІЯМИ ХАРАКТЕРУ ОСОБИСТОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Вахоцька І.О., к. психол. н.,
доцент кафедри психології

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

У статті проаналізовано проблеми впливу акцентуацій характеру особистості на конфліктність у підлітковому віці. Розглянута залежність конфліктності особистості від акцентуацій характеру. Розкритий зв'язок конфліктності й акцентуацій характеру.

Ключові слова: акцентуації, конфліктність, особистість, агресія, агресивна поведінка, підлітковий вік.

В статье проанализирована проблема влияния акцентуаций характера личности на конфликтность в подростковом возрасте. Рассмотрена зависимость конфликтности личности от акцентуаций характера. Раскрыта связь конфликтности с акцентуациями характера.

Ключевые слова: акцентуации, конфликтность, личность, агрессия, агрессивное поведение, подростковый возраст.

Vakhotska I.A. COMMUNICATION WITH CONFLICT OF CHARACTER ACCENTUATION OF PERSONALITY IN ADOLESCENCE

The article analyzes the impact on the individual character accentuations conflict in adolescence. Considered dependent personality conflict of character accentuations. The connection of conflict with the accentuations of character is revealed.

Key words: accentuation, conflicts, personality, aggression, aggressive behavior, adolescence.

Постановка проблеми. Феномен агресії завжди привертая до себе увагу суспільства. Тому не випадково перші спроби проаналізувати це явище, зрозуміти його причини робилися ще в донауковий період – у сфері релігії.

Поява на початку ХХ століття двох потужних теоретико-методологічних напрямів – психоаналізу й біхевіоризму – зумовила два основні підходи до проблеми агресії: як до природженої властивості (учення про «танатос» З. Фрейда) і як реакції на несприятливий зовнішній стимул (концепція фрустрації – агресії Д. Долларда й Н. Міллера) [1, с. 202].

Проблема агресивної поведінки особистості майже півстоліття є об'єктом досліджень у різних гуманітарних науках (психології, біології, соціології, екології). Зміни в суспільстві, які викликали соціальні конфлікти, зростання насильства поставили феномен агресії в центр уваги психології.

Актуальність цього феномена в наш час обумовлюється певними факторами. По-перше, сама по собі агресія в юнацькому віці вже є серйозною психолого-педагогічною проблемою, адже призводить до «екстремальних» явищ (кримінальна поведінка тощо). По-друге, різні форми третирування людини можуть призводити до цілої низки небезпечних наслідків, починаючи з академічної неуспішності й закінчуючи появою психологічних розладів.

По-третє, явище агресії, яке було раніше проблемою переважно західних суспільств, останніми роками поширилося, на жаль, і в нашій країні.

Останнім часом кількість агресивних дій, учинених неповнолітніми, помітно зростає в багатьох країнах світу. Так, Т. Боулбі пише, що більше половини всіх засуджених судами в США за скоєння злочинів ще не досягли 21-річного віку, а серед підлітків, молодших за 14 років, правопорушники складають приблизно одну шосту. Серед усіх видів скоєних злочинів особливо тяжкі й тяжкі притаманні саме цій групі злочинців порівняно з усіма іншими. В Україні також спостерігається стійка тенденція до погіршення криміногенної ситуації в підлітковому середовищі.

Причинами такого зростання злочинності неповнолітніх загалом і пов'язаних з агресією зокрема є досить складний поліфакторний феномен. Але слід звернути особливу увагу на те, що значна кількість підлітків, котрі вчинили різного роду жорстокі агресивні дії, характеризуються оточуючими як цілком звичайні й нормальні діти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема агресії є однією з найбільш гострих і актуальних як на фундаментально-теоретичному, так і на прикладному рівнях досліджень психологів різних шкіл і напрямів (Р. Ардрі, А. Бандура, А. Басс, Л. Берковіц, Р. Берон, Д. Долорд, Д. Зіль-

ман, К. Лоренц, Н. Міллер, Д. Тедеші, Р. Фельсон, С. Фешбах, З. Фрейд та ін.). Практичному боку агресії в підлітковому періоді присвячені праці низки зарубіжних і вітчизняних науковців (К. Додж, М. Каплан, К. Лебединська, Ю. Можгінський, А. Патерсон, М. Райська, А. Стаценко, Г. Сухарева, Р. Хусман та ін.). Однак ґрунтовних досліджень кореляційних зв'язків агресивності як особистісної риси й стилю поведінки з акцентуаціями характеру взагалі і в підлітковому віці зокрема ще немає.

Акцентуації, будучи крайніми варіантами норми, стали предметом дослідження багатьох науковців (В. Бехтерев, П. Ганнушкін, О. Кербіков, Е. Кречмер, К. Леонгард, А. Лічко, Р. Ушаков) і водночас латентним явищем для оточуючих, зокрема для батьків, педагогів, психологів, соціальних працівників. Доведено, що загострені риси характеру є детермінуючим фактором багатьох поведінкових актів суб'єкта, зокрема й агресії (Г. Ложкін, Н. Пов'якель).

Підлітковий вік є одним із найбільш складних і проблемних у житті кожної людини. У цьому віці виникають різноманітні труднощі соціальної адаптації, пов'язані з психологічними особливостями, що насамперед стосується підлітків з акцентуаціями характеру (В. Дворщенко, А. Лічко). Труднощі такого роду нерідко викликають агресію з боку неповнолітніх, яка тільки загострює ситуацію. Усе це зумовлює актуальність вивчення впливу акцентуацій характеру особистості на агресивність у підлітковому віці.

Постановка завдання. Мета статті – розкрити зв'язок різних типів акцентуацій характеру особистості підлітків з агресивністю та конфліктністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема агресії здавна цікавила людство. Важко собі уявити суспільство, позбавлене агресії, насилля чи будь-яких деструктивних актів. Страждання та руйнування супроводжували людство протягом усього періоду його існування. Особливо гостро ця проблема постала перед людиною ХХ століття. Дві небачені за масштабами руйнування та рівнем локалізації світові війни дали можливість з'ясувати те, наскільки страшним і небезпечним для виживання людства є неконтрольований прояв агресивно-деструктивних дій. Подальший розвиток науки й техніки призвів до створення надпотужних засобів знищення. Людина отримала зброю, яка здатна знищити все живе на планеті.

Перед лицем майбутньої небезпеки провідні психологи, юристи, психіатри та соціологи почали активно працю-

вати над розробленням шляхів контролю за агресією. З'явилося багато публікацій, присвячених детермінантам агресивних дій. Різні міжгалузеві теорії почали тлумачити генезис проявів деструкції.

Серед психологічних теорій ми досить часто знаходимо дуже відмінні між собою погляди на причини виникнення агресії, її природу та фактори, що впливають на її прояви. Незважаючи на всю різноманітність висунутих суперечливих теоретичних обґрунтувань, більшість із них підпадає під одну з чотирьох категорій. Агресія стосується насамперед: 1) вроджених спонук і задатків; 2) потреб, що активізуються зовнішніми стимулами; 3) потреб, що активізуються пізнавальними й емоційними процесами; 4) потреб, що активізуються актуальними соціальними умовами в поєднанні з попереднім навчанням.

Найбільш раннє й одне з найвідоміших теоретичних положень, що стосується агресії, трактує її як таку, що має інстинктивну природу. Згідно з ним людські істоти генетично чи конституційно спрямовані на подібні дії. Витоки цієї теорії слід шукати у філософських працях минулого.

У. Джемс і М. Дугалл вважали, що кожний окремий інстинкт чи потяг зумовлює відповідний тип поведінки. Так, У. Джемс уявляв, що навіть найелементарніший інстинктивний акт може вмещувати в собі елемент навчання, а М. Дугалл не заперечував формуючий вплив досвіду та культури. Саме ці теоретичні конструкти в подальшому лягли в основу праць З. Фрейда та К. Лоренца [2, с. 86].

У своїх ранніх працях З. Фрейд стверджував, що будь-яка людська поведінка прямо чи опосередковано впливає з інстинкту життя (ероса), лібідозна енергія якого спрямована на збереження й відтворення життя. У цьому контексті агресія розглядалася як реакція на блокування таких імпульсів. Тобто ми бачимо, що агресія в трактуванні З. Фрейда ще не набула рис постійного й немінучого явища в житті людини [3, с. 55]. Однак, переживши жах Першої світової війни, учений приходив до більш похмурих висновків стосовно суті та джерела агресії. З. Фрейд висуває думку про існування іншого антагоністичного інстинкту – танатоса (потягу до смерті, перетворення живої плоти в неживу матерію), енергія якого спрямована на руйнування й припинення життя. Він стверджував, що вся людська поведінка є результатом складної взаємодії ероса й танатоса, а також те, що між цими інстинктами існує постійна протидія, а отже, напруга. Дотримуючись логіки З. Фрейда, можна зробити

висновок про те, що енергія руйнування, яка виводиться назовні й спрямовується на оточуючих у вигляді агресивних проявів, є наслідком дії захисту власного «Я». Тобто вона є неминучим і обов'язковим продуктом функціонування людської особистості.

Твердження про вродженість детермінант агресії є зручним, адже дає просте пояснення складних і масштабних явищ, що час від часу відбуваються в людському суспільстві. Ще одним плюсом є те, що проблема контролю за накопиченням танатосної енергії закріплена на рівні психологічних механізмів (сублімації), а тому не вимагає особливих зусиль чи розроблення цілісних систем її зниження.

Агресію як інстинкт трактував також К. Лоренц. Згідно з його теорією агресія бере свій початок із вродженого інстинкту боротьби за існування, який притаманний і людям. Це інстинктивне утворення, на думку К. Лоренца, не є ригідним, воно зазнавало певних змін у процесі довготривалої еволюції.

На відміну від теорії З. Фрейда, яка не мала чіткого бачення того, яким чином здійснюється накопичення та розрядка агресивної енергії, етологічна теорія К. Лоренца давала досить чітке тлумачення цих явищ. Агресивна енергія генерується в організмі спонтанно, безперервно й у постійному темпі, завжди накопичуючись у нервових центрах. Отже, згідно з логікою К. Лоренца прояв агресивних дій залежить від кількох взаємопов'язаних факторів, а саме: від кількості накопиченої агресивної енергії й наявності певних умов оточуючого середовища, що можуть сприяти її вивільненню; тобто чим більше енергії накопичено, тим менш інтенсивні стимули потрібні для прояву агресивних дій. Виходячи із цього, можна припускати, що в разі, коли минуло досить багато часу від останнього прояву агресії, вельми вірогідним є спонтанний її прояв [4, с. 320].

К. Лоренц говорив про те, що окрім вродженого інстинкту боротьби (агресивного), усі істоти наділені можливістю стримувати свої потяги [4, с. 325]. Можливість стримувати агресивні дії перебуває в зворотній пропорційній залежності від рівня руйнування, яке може бути ними спричинене. Так, небезпечні хижаки (леви, тигри і т. п.), що мають пазурі й гострі зуби, володіють більшим стримуючим фактором, ніж людина. Саме тому людська історія у своєму розвитку постійно супроводжується війнами та руйнуваннями. Однак тепер, коли з'явилася зброя масового знищення, людина отримала стримуючий фактор, що змусив її частково шукати шляхи до консенсусу в кризових ситуаціях.

Послабити агресивні тенденції можна також через різного роду діяльність, що утилізує енергію боротьби шляхом спрямування її в менш деструктивне русло. Прихильники цього погляду вважають, що найбільш цивілізованим шляхом розрядки агресивної енергії є конкуренція, різного роду змагання, фізичні вправи, участь у спортивних заходах.

Тлумачення агресії як феномена, в основі якого – інстинкт, приводить до висновку, що її неможливо звести нанівець чи суттєво знизити її рівень, адже інстинкти закладені генетично. Найбільше, що можна зробити, – тимчасово не допустити проявів агресивності, стримати їх або послабити їхню руйнівну інтенсивність.

Фрустраційна теорія виникла як протиставлення концепціям інстинкту. У ній агресивна поведінка розглядається як ситуативний, а не еволюційний процес [5, с. 115]. Основоположником цього напряму в дослідженні людської агресивності вважається Д. Долард, який виходив із того, що агресія – це не потяг, що автономно виникає в організмі людини, а реакція на фрустрацію, тобто спроба подолати перепони на шляху до задоволення потреб і досягти емоційної рівноваги. Згідно з цією теорією агресія завжди є наслідком фрустрації, а фрустрація завжди тягне за собою агресію.

На відміну від розглянутих психологічних теорій походження й розвитку агресивності, концепція соціального навчання стверджує, що агресія – це засвоєна поведінка в процесі соціалізації через спостереження відповідного способу дій і соціальне підкріплення.

Теорія соціального навчання виходить з того, що провідним чинником людської поведінки є орієнтація на зразок. Зразок розглядається як засіб міжособистісного впливу, завдяки якому уможливорюються зміни в поведінці людини. Тому суттєва увага тут приділяється вивченню впливу первинних посередників соціалізації – батьків на навчання дітей агресивній поведінці. Зокрема, було доведено, що поведінка батьків може виступати в якості моделі агресії, і що в агресивних батьків зазвичай бувають агресивні діти.

Уподобання, стиль життя, поведінку людей визначають і генетично зумовлюють індивідуальні риси й особливості розвитку, пов'язані з перебігом їхнього життя. Так, поведінка підлітка залежить від того, в якій сім'ї він виріс, в якій школі навчався, які в нього захоплення, в якому колі він спілкується. Двоє людей із подібними типологічно-характерологічними задатками можуть

згодом не мати між собою зовсім нічого спільного. Навпаки, схожість життєвих обставин може формувати схожі риси, характерні реакції в людей із докорінно відмінними вродженими психологічними якостями.

Індивідуально-типологічних рис не так багато, як може здатися на перший погляд. Риси, що визначають індивідуальність людини, можуть бути віднесені до різних психічних сфер: 1) сфера спрямованості інтересів і схильностей; 2) відчуттів і волі; 3) асоціативно-інтелектуальна сфера [6, с. 118].

Спроби побудови наукової типології характеру неодноразово робилися впродовж усієї історії психології. Першу таку спробу зробив на початку минулого століття німецький психіатр і психолог Е. Кречмер. Його ідеї виявилися вельми плідними, їх ефективно розвинули П. Ганнушкін, Б. Шелдон, Е. Фромм, К. Леонгард, А. Лічко та ін. Усі типології людських характерів виходили з низки загальних ідей. Основні з них такі: характер людини формується досить рано в онтогенезі й упродовж решти її життя проявляє себе як більш-менш стійкий; поєднання особистісних рис, які входять у характер людини, є закономірно-корелятивними, унаслідок чого утворюються виразно відмінні типи, що дозволяють виявляти й будувати типологію характерів. Усі без винятку люди відповідно до цих ідей можуть бути розділені на групи.

Поняття «акцентуація» вперше ввів німецький психіатр і психолог К. Леонгард. Ним розроблена й описана класифікація акцентуацій особистості. У працях К. Леонгарда використовується як поняття «акцентуована особа», так і «акцентуовані риси характеру». Акцентуація характеру, за К. Леонгардом, – це щось проміжне між психопатією й нормою [7, с. 410]. На його думку, акцентуовані особи – це не хворі люди, а здорові люди зі своїми індивідуальними особливостями. На питання, де ж межі, що відділяють акцентуованих людей, з одного боку, від психопатів, а з іншого – від неакцентуованих, К. Леонгард не дає чіткої відповіді.

На думку А. Лічка, більш правильно говорити про акцентуацію характеру, адже особистість – поняття набагато складніше, ніж характер. Воно включає інтелект, здібності, світогляд та ін. Відмінності між акцентуацією характеру й психопатіями ґрунтуються на діагностичних критеріях П. Ганнушкіна, про які ми вже згадували вище.

Спостерігаючи за процесом становлення характеру, К. Леонгард, а в подальшому й А. Лічко, приходять до думки, що акцентуації характеру більшою мірою залежать від чинників зовнішнього середовища, які

накладають відбиток на спосіб життя такої людини, ніж від природно-біологічних властивостей. Зазвичай акцентуація розвивається в період становлення характеру й згладжується з дорослішанням. Акцентуації характеру можуть виявлятися не постійно, а лише в деяких ситуаціях, і бути зовсім непомітними в повсякденному житті. З цим пов'язана значна завуальованість і уявна спонтанність ексцентричних учинків таких підлітків. Соціальна дезадаптація при акцентуаціях найчастіше буває нетривалою.

Акцентуація завжди виявляється в збільшенні вираженості певних рис, які, таким чином, стають акцентуованими. Ці риси далеко не такі численні, як варіюючі індивідуальні. Акцентуація – це індивідуальні риси, але з тенденцією до переходу в патологічний стан. Унаслідок більшої вираженості вони накладають відбиток на особистість як таку аж до патологічного руйнування її структур.

Будучи крайніми варіантами норми, акцентуації характеру самі по собі не можуть бути клінічним діагнозом. Вони є лише ґрунтом, сприятливим чинником для розвитку психогенних розладів (гострих афективних реакцій, неврозів, ситуативно обумовлених патологічних порушень поведінки, психопатичних розладів, реактивних і ендореактивних психозів). У цих випадках від типу акцентуації залежить як вибіркова чутливість до певного роду психогенних чинників, так і до особливостей клінічної картини. При ендогенних психозах деякі типи акцентуації, мабуть, можуть підвищувати ризик захворювання: шизоїдна й сенситивна акцентуації – шизофренії, циклоїдна – маніакально-депресивного й шизоафективного психозів.

На підставі сказаного А. Лічко дав визначення акцентуації характеру як межових варіантів норми, за яких окремі риси характеру надмірно посилені, унаслідок чого виявляється вибіркова уразливість щодо певного роду психогенних дій при хорошій і навіть підвищеній стійкості до інших [10, с. 96].

Залежно від ступеня вираженості А. Лічко виділив явну й приховану акцентуації. Явна акцентуація належить до межових варіантів норми й характеризується наявністю досить сталих рис характеру. У підлітковому віці особливості явної акцентуованого характеру часто загострюються, а під дією психогенних чинників, спрямованих у «місця найменшого опору», можуть з'являтися тимчасові порушення адаптації, відхилення в поведінці. Під час дорослішання особливості явної акцентуованого характеру залишаються достатньо вираженими, але

завдяки компенсації не заважають адаптації.

Приховану акцентуацію А. Лічко відносить не до межових, а до звичайних варіантів норми. У буденному середовищі риси приховано акцентуйованого характеру виражені слабо або не виявляються зовсім. Навіть під час різносторонніх контактів і детального ознайомлення з біографією суб'єкта з таким характером важко скласти чітке уявлення про його риси. Проте риси цього типу можуть яскраво й несподівано виявитися під впливом тих ситуацій і психічних травм, які пред'являють підвищені вимоги до «місця найменшого опору». Психогенні чинники іншого роду, навіть важкі, не тільки не викликають психічних розладів, але можуть не виявити акцентуації характеру. Якщо ж акцентуйовані риси виявляються, це, як правило, не приводить до помітної соціальної дезадаптації.

Говорячи про людську особистість, неможливо не звернути увагу на проблеми її психічної, особистісної норми, за медичною термінологією, «психічного здоров'я». Це поняття на сучасному етапі розвитку психології, психіатрії й інших дисциплін не має чіткого визначення, його межі видаються досить розмитими. Важко встановити чітку межу між нормою та патологією. Нині перспективний напрям вивчення проблематики психічної, особистісної норми, психічного здоров'я полягає в комплексному інтегральному підході.

Комплексність передбачає не лише вивчення взаємовпливу психічних і фізичних процесів особистості, а й її соціального середовища, оскільки ознаки здорової особистості – це не тільки добрий фізичний стан і психологічний комфорт, а й гармонійні взаємини з оточуючими, зокрема, відсутність у них агресивно-деструктивних дій.

Отже, дослідження впливу акцентуації характеру особистості на агресивність у підлітковому віці ми проводили комплексно, полідисциплінарно, використовуючи як психологічні засоби, так і педагогічні методи. Саме така побудова нашого дослідження дозволила адекватно висвітлити механізми та детермінанти цього впливу.

Основою психологічного підходу до особистісної проблеми є дослідження особливостей функціонування та прояву психічних процесів особистості. Завдяки його застосуванню в нашому дослідженні вдалося детально вивчити індивідуально-типологічні відмінності, які існують між звичайними підлітками й тими, у яких було діагностовано акцентуації характеру, зокрема, відмінності в перебігу їхніх мотиваційних проце-

сів і специфіку емоційно-вольової сфери.

Одержані відомості про особливості психічних процесів дали змогу зробити висновки про ендогенні й екзогенні детермінанти агресивної поведінки підлітків і прогнозувати прояви деструктивних дій, пов'язаних із конкретними акцентуаціями характеру.

Основою педагогічного підходу до особистісної проблематики є дослідження шляхів навчання та виховання дитини з метою забезпечити суспільство повноцінним громадянином. Використовуючи педагогічний підхід, ми намагалися з'ясувати динаміку формування агресивних дій і знайти найбільш дієві педагогічні засоби зменшення агресивності як особистісної якості.

Поєднуючи обидва підходи, ми ставили за мету максимально використати знання психологічних особливостей підлітків у побудові психотренінгово-педагогічного впливу на них, зокрема, адаптувати цей вплив під конкретно взятую групу акцентуацій, підігнавши таким чином психотренінгові й навчально-виховні заходи під особистість, а не навпаки. Цим ми намагалися гармонізувати як фізично-психологічний стан акцентуйованого підлітка, так і його стосунки з оточуючими. Основна мета таких заходів – допомогти акцентуйованому агресивному підлітку вирости повноцінною здоровою особистістю.

Діагностика акцентуації характеру є складною проблемою внаслідок її належності до індивідуально-психологічних відмінностей між людьми. Гіперболізація однієї риси характеру на фоні інших оточуючими сприймається як прояв індивідуальності, своєрідності особистості, а іноді як звичайне дивацтво. Тільки тоді, коли оточуючі вже не можуть миритися з витівками таких людей, коли їх неординарність починає заважати виробничому чи навчальному процесу, звертаються за допомогою до фахівців. Найчастіше в таких випадках ідеться вже про психічні захворювання. Тобто акцентуації характеру, будучи межовими проявами норми, є латентним явищем як для більшості пересічних спостерігачів, так і навіть для фахівців-педагогів.

Підлітковий період, як визнає більшість дослідників, є одним із найбільш нестійких і мінливих у розвитку людини. Конфлікт між соціальними претензіями й власними можливостями, «вегетативна буря», «соціальна апробація характеру» й інші особливості цього віку помітно ускладнюють діагностику акцентуацій характеру підлітків.

У такій ситуації було б даремно сподіватись, що акцентуації підлітків можуть бути помічені їхніми батьками, навіть якщо

вони, попри заклопотаність життєвими проблемами, звертають увагу на психічний стан власної дитини. Негативні зміни фізіологічного стану виявляються у виразних хворобливих симптомах, спричиняють дискомфорт, є причиною болю, зниження працездатності тощо. Тому їх наявність легко помітити навіть непрофесіоналу, не кажучи вже про фахову діагностику. Такі розлади організму дитини виявляються батьками й негайно вирішуються, а проблемами психічного характеру часто залишаються непоміченими, хоча й спричиняють інколи значно більшу шкоду.

Будучи характерологічними конструктами, акцентуації визначають і спрямовують діяльність суб'єкта та його стосунки з оточуючими, тим самим впливають на всі сфери людської активності. Підлітковий період є найбільш гострим і критичним для характеру особистості, що сприяє яскравій демонстрації акцентуйованих рис. Вони можуть бути тим наріжним каменем, який значною мірою ускладнюватиме адаптацію людини в соціальному середовищі. Наслідком і проявом таких ускладнень можуть бути агресивні, деструктивні дії.

Поведінка людини в різних ситуаціях пов'язана з низкою обставин як у зовнішньому середовищі, так і у внутрішніх процесах. Індивід, потрапивши в певне середовище й зіткнувшись із труднощами, починає діяти відповідно до умов і власного досвіду. Звичайно, думка про те, що людина може абсолютно адекватно оцінювати ситуацію, є наївною. Кожен суб'єкт діяльності тією чи іншою мірою вносить в оточуючу дійсність елемент суб'єктивного викривлення, що значно утруднює адекватність оцінок. Таке викривлення є незначним, і людина більш адекватно сприймає фізичний світ порівняно із соціально-культурним.

Особливо яскраво викривлення дійсності проявляється в соціальному мікросередовищі. Як вважають спеціалісти з комунікативних процесів, обмін інформацією між суб'єктами здійснюється декількома каналами, як вербальними, так і невербальними. Оцінки, погляди, переконання особистості формуються, змінюються на основі синтезу інформаційних потоків. Значні поправки, викривлення в цей процес привносить власний суб'єктивний світ людини, що зменшує адекватність відображення ситуацій у мікросередовищі. Деякі дослідники вважають, що такі викривлення є незначними, мало впливають на процес адекватного відображення й зазедне можуть впливати на ініціацію діяльності. Але завжди викликає велике здивування те, що, здавалось би, цілком нормальна люди-

на в певні моменти чинить щось, що шокує оточуючих, щось таке, що не відповідає логіці. Звичайно, важко піддається розумінню стороннього спостерігача вчинок, який видається невмотивованим, таким, що не відповідає обставинам на момент його здійснення. Саме такі вчинки можуть бути викликані незначними дефектами об'єктивного бачення ситуації. Тут логічно постає запитання, а що ще може спричинити такі вчинки, які явища можуть бути їх детермінантами більшою мірою? Відповідь можемо знайти в теорії акцентуації. Як зазначалося більшістю дослідників, акцентуації є межовими станами, а їх носії є здоровими нормальними людьми. Але варто лиш певній ситуації влучити в найбільш «вразливу зону» акцентуйованого суб'єкта, як ми стаємо свідками надмірно інтенсивної й здебільшого неадекватної поведінкової реакції. Однак для самого суб'єкта така поведінка є цілком логічною й обґрунтованою. Збагнути логіку акцентуантів ми можемо, тільки ґрунтовно проаналізувавши властивості кожної окремої акцентуації.

Як відомо з праць Є. Ільїна, С. Хіла, Т. Стіла, поведінкові патерни формуються не самі по собі, а в процесі спостереження за діяльністю інших, навчання й виховання. Для того, щоб будь-яка дія стала поведінковою реакцією, яка визначає обличчя особистості, необхідна низка обставин, а саме: позитивне підкріплення, апробація в різних умовах і ситуаціях, часте повторення. Якщо ми маємо всі ці фактори, тоді в людини формується стійкий поведінковий стереотип. Саме він надалі відіграє важливу роль у визначенні поведінкових реакцій у відповідних стереотипу проблемних ситуаціях.

Така стереотипізація поведінки більшою мірою властива дорослим акцентуйованим особам, ніж підліткам. Однак її основа закладається в підлітковому віці, коли людина активно включається в соціальні відносини дорослого світу. Якщо в сформованій особистості дуже важко руйнувати стереотипи поведінки, то в підлітка це зробити дещо простіше.

Поведінкові реакції негативного, деструктивного характеру мають значне розмаїття проявів – від фізичних агресивних дій до відчуття провини. Усі ці реакції можна об'єднати в дві великі групи – агресивності й ворожості. Так чи інакше вони завжди присутні в житті кожної людини, але в разі їх домінування над іншими формами поведінки вони стають особливо небезпечними як для їх носія, так і для оточуючих.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, виходячи з викладеного вище матеріалу, можна зазначити таке. По-пер-

ше, феномен агресії є синтетичним інтегральним утворенням, основними функціональними елементами якого є тривожність як готовність особистості з пересторогою реагувати на все, що відбувається навколо, що являє собою основу для неадекватного сприйняття дійсності з деструктивним ухилом; конфліктність як схильність до загостреного відчуття суперечностей, а отже, до безкомпромісного протистояння в умовах зіткнення протилежних поглядів, інтересів, переконань. Усвідомлення ситуації як конфліктної й безкомпромісності спричиняють перехід до активних дій.

Агресію детермінують і зовнішні, і внутрішньоособистісні фактори. Агресивність як внутрішньоособистісна основа визначає її психологічний зміст і форму вияву. Наше дослідження показало, що акцентуації характеру є одними з провідних внутрішньопсихічних чинників агресії в підлітковому віці.

По-друге, акцентуації характеру в підлітковому віці детермінують і агресивні, і ворожі реакції. Підвищено агресивними є підлітки з психастенічною, епілептоїдною, шизоїдною, істероїдною, гіпертимною, циклотимною акцентуацією характеру. Підвищено ворожими – з лабільною, сенситивною, астено-невротичною, нестійкою акцентуацією. Цей поділ було здійсне-

но за поведінковими проявами, оскільки поведінкові агресивні акти суб'єкта виразно демонструють особливості його агресивності.

Перспективними напрямками продовження дослідження зв'язків акцентуацій характеру з агресивністю й ворожістю є подальше вивчення кількісних і якісних аспектів усіх компонентів агресивності як особистісної якості, подальше розроблення й запровадження в практику тренінгових програм із ретельнішим урахуванням властивостей усіх акцентуацій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бэррон Р. Агрессия / Р. Бэррон, Д. Ричардсон. – СПб. : Питер, 2001. – 352 с.
2. Андреев В. Конфликтология: искусство спора, ведения переговоров, разрешения конфликтов / В. Андреев. – Казань, 1992. – 142 с.
3. Фрейд А. Психология «Я» и защитные механизмы личности / А. Фрейд. – М. : Владос, 1993. – 144 с.
4. Берковиц Л. Агрессия. Причины, последствия и контроль / Л. Берковиц. – М. : «ОЛМА-ПРЕСС», 2007. – 512с.
5. Детская патопсихология. Хрестоматия / Н. Белопольская. – М. : Когито-Центр, 2001. – 350 с.
6. Леонгард К. Акцентуированные личности / К. Леонгард. – Ростов н.-Д. : «Фенікс», 2000. – 544 с.
7. Личко А. Подростковая психиатрия (руководство для врачей) / А. Личко. – Л. : Медицина, 1985. – 416 с.